

simpel uden noget sirligt, har intet orgel, der bliver ej heller ringet med klokkerne, da den har intet sogn, men søges kun af de indbyggere der ere danske, af rejsende, købmænd, skippere og prangere, som have lyst dog at høre Guds ord på deres moders mål, og er det første sted, hvor dette ønske kan opnås, når de kommer sønden fra tilrejsende; her prædikes kun om middagen hver søndag.”²

Længe virkede den danske præst uden større vanskeligheder. De kom først i 1800-årene. Det begyndte med et forslag om at ophæve det selvstændige danske præsteembede for at spare, og så gik der nationalpolitik i sagen. I 1838 blev foreslået at lukke Helligåndskirken som dansk prædikested og flytte gudstjenesterne til kirkesalen i byens gamle kloster, som nu var alderdomshjem. Denne gang fik sagen en ny drejning. Det danske dagblad *Dannevirke* var netop startet, og bladet gik til kamp for de danske gudstjenester. ”En begavet dansk præst,” skrev bladet, ”der tillige viste nidkærhed for det danske sprog, ville her vist kunne virke meget såvel til at samle den adspredte og næsten opløste menighed, som til sprogets opretholdelse.”³ Præsten skulle med andre ord være der ikke blot for evangeliets skyld, men også for at forsvare det danske sprog. Avisindlægget markerer et skel i den danske Sydslesvig-kirkes historie. Fra nu af blev det danske kirkearbejde ikke blot vurderet som et rent kirkeligt anliggende, men indgik i en sproglig-kulturel kappestrid. Det danske embede var et bolværk for dansk sprog og kultur. De danske gudstjenester i Flensborg blev interessante i Kongeriget. De kom på en dansk national dagsorden. Gudstjenesterne fik kongens bevågenhed.

Det reddede både Helligåndskirken som dansk kirke og det danske embede. Kong Christian 8. besøgte Flensborg og erklærede sin støtte til at bevare Helligåndskirken som dansk prædikested.

Helligåndskirken omkring 1870 på et af de ældste kendte fotos. Kirken gemmer sig beskedent blandt husene på Storegade. Umiddelbart før kirken aner man den såkaldte Lysius-stiftelse, den sidste rest af det gamle hospital. Foto Mathias Kriegsmann.

Efter et besøg 28. juli 1843 skrev han i sin dagbog: ”Den danske kirke besøges. Den afbenyttes, men trænger til udbedring. Kloster hospitals direktionen, under hvilken den ligger, ønsker den nedlagt og forskønnelserne anvendt på kloster kirken, men jeg gjorde dem opmærksom på, at det ville ilde udtydes, om de nu ville nedlægge den danske kirke, og at dette ej kunne have mit bifald.”⁴ Sådan blev det. Kongen bevilgede et løntillæg til præsten, kirken gennemgik en omfattende restaurering, og gudstjenesterne overlevede.

Den frie danske Menighed i Flensborg 1850-64

I 1848 mandede uenigheden om Slesvig ud i Første Slesvigske Krig. Den gav i 1850 sejren til det danske parti. Dermed blev det muligt at etablere et fuldgældigt dansksproget menighedsliv ikke blot i Flensborg, men også i landsognene udenom. 65 præster fik deres afsked og blev erstattet med nye præster nordfra, og talrige danskuddannede lærere blev ansat for at gennemføre en ny kulturpolitik.

I 49 landsogne i Flensborg, Tønder, Husum-Bredsted og Gottorp provstier, hvor der før havde været dansk folkesprog, men tysk kirke- og skolesprog, blev der indført dansk undervisningssprog i skolerne. I kirkerne skulle de nye præster holde prædiken skiftevis på dansk og tysk, mens menighedernes medlemmer selv kunne vælge det sprog, som de ønskede benyttet ved dåb, vielse eller begravelse i deres familie. Ordningen var et dansk magtbud ovenfra og vakte ikke begejstring alle steder.

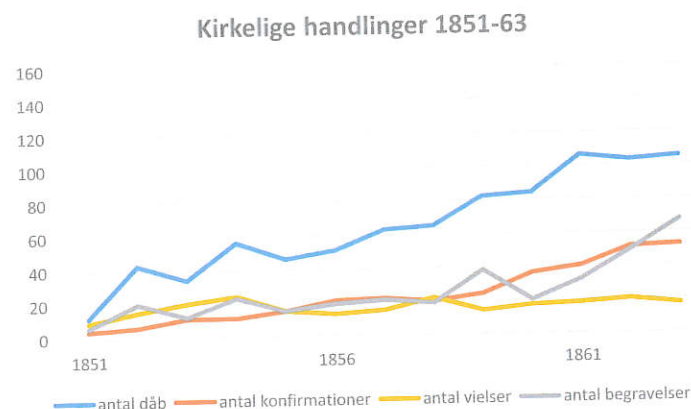
I storbyen Flensborg blev tysk bevaret i sognekirkerne, og dertil kom den 10. december 1850 en ”fri dansk menighed” i Helligåndskirken med Gomme Frederik August Graae som sognepræst. Han fik fulde rettigheder som sognepræst og kunne i modsætning til sine forgængere udføre alle kirkelige handlinger og føre selvstændige kirkebøger. Til menigheden blev knyttet en ”fri dansk borgerskole”. Forbilledet fandt man i de tyske menigheder ved Petri Kirke og Frederikskirken i København. Flensborgerne kunne frit melde sig ind, uanset hvor i byen de boede. Medlemskab var udtryk for et personligt valg uafhængigt af sognetilhørsforhold. Der var i praksis tale om sognebåndsløsning, en ret som først blev indført i Danmark med loven om sognebåndsløsning i 1855. Den frie danske menighed var en slags valgmenighed før valgmenighederne, som først kom til Danmark med lovene af 1868. Menigheden havde sit grundlag i sindelagsprincippet, som ellers først blev definitivt anerkendt i grænselandet med Bonn-København Erklæringerne af 1955.

Menigheden fik god fremgang. I 1861 var der 2.000 medlemmer, og der var 82 dåb, 24 konfirmationer, 14 vielser og 38 begravelser.

Gomme Frederik August Graae (1810-86), sognepræst for den frie danske menighed fra 1851 til ophævelsen i 1864. Graae var båret af national dansk begejstring og tilhænger af Ejderpolitikken. I modsætning til forgængerne havde han en sognepræsts fulde rettigheder. I sin tiltrædelsesprædiken signalerede Graae, at der skulle råde sproglig frihed: ”Jeg kommer hverken som en Tyv eller Røver og vil raade Enhver at blive ved det Sprog, hvori han beder sit Fadervor.” I knaphullet bærer han Dannebrogordenens bånd. Foto Fr. Brandt.

De kirkelige handlinger i den frie danske menighed viser fremgang for den danske bevægelse i Flensborg indtil 1864. Menighedens medlemmer var danske embedsmænd, honoratiores, dansktalende tjenestefolk, håndværkere og knap så mange af byens borgerskab. Dåb og konfirmationer toppede med hhv. 105 og 52 i 1863, da den danske borgerskole var nået op på over 500 elever.

I 1864 var medlemstallet vokset til 3.000 eller 15 % af befolkningen. Pastor Graae så selv sin opgave som at bygge "det åndelige Dannevirke". Menigheden førte kongerigsk-danske kirkeskikke til Flensborg. Præsten og hans venner i Danmark håbede, at den danske kirke og skole i Flensborg stille og roligt ad frivillighedens vej kunne hente det danske ind i byen og føre det til sejr.

Under den tyske statskirke

Fremgangen varede til det danske nederlag i krigen 1864. De nye myndigheder afskedigede de danske præster og lærere, og tysk blev igen det dominerende kirkesprog på landet. I Flensborg ønskede det nye bystyre og den nye tyske provst, at kirkeordningen skulle skrues tilbage til tiden før 1850. "Den frie danske menighed var ikke udsprunget af rent religiøse behov men kun med politiske formål", hed det.⁵ De lokale tyske myndigheder så gerne, at de danske gudstjenester blev bragt til ophør.

Så slemt gik det ikke. De østrigske og preussiske erobrere reddede en del af det danske kirkeliv. Den 23. november 1864 ophævede de ganske vist den frie danske menighed, og medlemmerne blev ført tilbage til de sogne, hvor de boede. Men der skulle fortsat være en dansk præst ved Helligåndskirken, hvor alle der ønskede det kunne høre prædiken på dansk og få udført dåb, vielser og begravelser på dansk. De kirkelige handlinger skulle indføres i bopæls sognets kirkebøger, ikke i særlige kirkebøger for Helligåndskirken. Enhver indbygger fik ret til at gå til gudstjeneste hos den danske præst og til at lade udføre kirkelige handlinger dér uden at spørge sin sognepræst om tilladelse. Det var et brud med det gældende sogneprincip og et fremskridt i forhold til tiden under Danmark før 1850. Flensborg bevarede sin særstilling i Sydslesvig.

Den danske præstestilling fortsatte som et selvstændigt embede indtil 1869. Da blev opgaverne som dansk præst lagt under andenpræsten ved Marie Kirke, men funktionen som dansk præst

fortsatte. Gennem 31 år frem til år 1900 blev embedet varetaget af pastor Hans Jürgen Carstens (1825-1903). Han stammede fra Augustenborg og var overbevist dansksindet, og det lykkedes ham at samle en trofast menighed om sin prædikestol. Der var tale om en "personalmenighed" af dansksindede, som valgte at benytte den danske præst, ikke en sognemenighed. Hver søndag holdt Carstens tysk morgen- eller eftermiddagsgudstjeneste i Marie kirke og som sin egentlige embedsopgave dansk højmesse i Helligåndskirken, med altergang og kirkelige handlinger på dansk. Kirkegængerne kom fra deres respektive sogne i byen, og i deres kirkebøger blev de kirkelige handlinger registreret. Det danske kirkeliv var således en integreret del af den tyske stats- eller Landskirke. Den erkendte, at der måtte være et dansksproget tilbud til byens dansktalende, hvis ikke de skulle gå tabt for kirken.

Pastor Carstens' flid og engagement fik det danske kirkeliv til at overleve gennem hans lange embedsperiode. Kirkegangen var pæn, især de mange tilflyttere fra Nordslesvig fyldte godt i kirkestolene. I Nordslesvigs bykirker blev de danske gudstjenester ofte henlagt til tidlig morgen eller eftermiddag, i Flensborg lykkedes det at fastholde en dansk søndagshøjmesse, og den var fortsat et særsyn i Sydslesvig. Kun i landsognene Ladelund, Medelby og Brarup vest for Flensborg overlevede nogle få dansksprogede gudstjenester frem til omkring år 1900 som del af sognepræsternes forpligtelser.

Tysk stat og kirke versus danske gudstjenester

Omkring år 1900 stod det tyske kejserrige på højden af sin magt, og det statslige apparat og dets embedsmænd så skævt til det dansksprogede kirkeliv. Tyske kirkefolk havde også deres betænkeligheder, og det førte til gradvise indgreb. Fra dansk side kom der hver gang skarpe reaktioner; de danske kirkegængere begyndte at organisere sig. Der kom episoder, som indledte vejen frem mod en selvstændig dansk menighed i 1921.

Forløbet startede i år 1900 i forbindelse med pensioneringen af pastor Carstens. Den tyske kirke vurderede i disse år, at langt de fleste i byen forstod tysk, og at det ville være forsvarligt at begrænse antallet af danske gudstjenester. Forsvinde skulle de danske gudstjenester dog ikke, for ved at fastholde et beskedent dansk tilbud inden for den tyske kirkes rammer håbede man at modvirke mulige danske forsøg på at oprette en frimenighed, sådan som de blev dannet i Nordslesvig i disse år – dem ville man for enhver pris undgå. Da Carstens blev pensioneret, valgte Landskirken derfor at ansætte den dansksindede Carsten Petersen som ny præst med pligt til fortsat at holde danske gudstjenester. Fremover skulle det dog kun være to gudstjenester om måneden foruden første søndag i højtiderne.

Hans Jürgen Carstens (1825-1903), dansk præst ved Helligåndskirken gennem mere end 30 år og samtidig andenpræst ved St. Marie kirke. Carstens var dansksindet, født i Nordslesvig og uddannet ved Københavns Universitet. Han bærer dansk præstekræve. "Hver dansksindet Flensborger kendte Pastor Carstens – og holdt af ham", skrev en datter af den danske rigsdagsmand Gustav Johannsen. Han fik kirken renoveret og fastholdt en anelig kirkegang. På tysk side så nogle skævt til: "Han er almindelig kendt som fanatisk dansk og modstander af tyskheden. Han taler ikke tysk fejlfrit; han benytter det danske sprog, hvor det overhovedet er muligt", hed det om ham i 1886. Foto 1879.

Helligåndskirkens oprindelige prædikestol, udført af Hinrich Ringerinck, den mest kendte af alle Flensborgs billedskærere. Det fornemme kunstværk blev finansieret ved indsamling hos byens borgere og opsat i 1602. I 1905 blev stolen købt af St. Jürgens tyske menighed og flyttet til den nye kirke i Flensborg Øst. Det blev anledning til oprettelse af Kirkeligt Samfund i 1905, en forløber for den danske menighed i 1921. Foto Helge Krempin.

Det lod den danske side sig ikke byde. I løbet af sommeren 1900 blev indsamlet 702 protestunderskrifter på en adresse, der androg om at bevare den ugentlige danske gudstjeneste. Den overordnede kirkemyndighed, Konsistoriet i Kiel, afslog andragendet, og det fremkaldte to år efter en fornyet protestadresse med lidt over 2.000 underskrifter. Samtidig drøftede nationalt bevidste danske aktivister i Flensborg, om man kunne få sin egen selvstændige præst fra Danmark, måske en dansk sømandspræst, og der blev truet med at oprette en frimenighed uden for Landskirkens rammer.

Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn 1905

Landskirkens danske gudstjenester i Helligåndskirken var ikke populære i tysk-nationale kredse. Den tyske Flensborg-provst Karl Niese stod mellem to lejre. På sin ene side havde han civile tyske politikere, som anså de danske gudstjenester som skjul for rendyrket dansk nationalpolitik uden kirkeligt indhold, og den slags burde forsvinde. På den anden side var der kirkelige hensyn, som talte for at bevare et særligt tilbud til de mange dansktalende i byen. Uden danske gudstjenester ville de måske gå tabt for kirken. Provst Niese valgte derfor at acceptere tilstedeværelsen af en dansk præst og søgte at berolige kritikken fra de civile myndigheder og tysknationale kredse. "De danske gudstjenester som de nu gennemføres hver 14. dag," skrev han, "hæmmer ikke det store stille germaniseringsværk, som foregår i den tyske by Flensborg. Men dette værk ville blive forstyrret, hvis man lagde vanskeligheder for de danske gudstjenester. Thi det ville føre til dannelse af en selvstændig frimenighed. Foreløbig skal man lade dem være som de er ud fra princippet: "Spark ikke til en sovende hund!"

Det var imidlertid, hvad der skete. I 1905 solgte Klosteret, som ejede Helligåndskirken, kirkens fornemme gamle prædikestol til den nye tyske St. Jürgens Kirche i Flensborg. På dansk side blev der voldsom harme. Kredsen omkring redaktør Jens Jessen på Flensborg Avis og præsten ved Helligåndskirken – siden 1903 var det Christian Nielsen – reagerede ved den 21. oktober 1905 at få oprettet en forening, som organiserede de danske kirkegængere. Navnet blev Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn. Foreningen var inspireret fra Nordslesvig, hvor det netop var foreninger med navnet "Kirkeligt Samfund", som i disse år stod bag oprettelse af flere danske frimenigheder. På foreningens program stod genindførelse af de danske gudstjenester, som var faldet bort siden pensioneringen af pastor Carstens.

Et års tid efter oprettelsen talte Kirkeligt Samfund knap 600 medlemmer, og det lykkedes at få lov til at gennemføre op til 12 årlige aftengudstjenester ud over Landskirkens ordinære højmesser i Helligåndskirken. Kirkeligt Samfunds gudstjenester blev holdt af dansktalende statskirkepræster fra Nordslesvig og trak gerne op

mod 200 deltagere pr. gang. Dermed var der nu to tilbud til de dansktalende, begge inden for en fælles kirke for både tyske og danske, og sådan fortsatte det ind i Første Verdenskrigs år.

Den tyske kirkeledelse tillod fornyelsen som det mindste af to onder. Alternativet var en dansk frimenighed, og den ville man for alt i verden undgå.

Fra 1909 blev statskirkens danske højmesser varetaget af andenpræsten ved St. Petri Kirke i Nystaden, Thomas Matthiesen. Han blev den rigtige mand på en vanskelig post. Matthiesen var født i Haderslev, havde forud været præst i Spandet yderst mod nordvest i Nordslesvig, og der kunne ikke peges fingre ad hans dansk. Hans menighed var Flensborgs 4-5000 overvejende dansktalende, hvoraf mange var indvandrere fra Nordslesvig. Højmesserne i Helligåndskirken trak gennemsnitligt 115 deltagere. Kirkeligt Samfunds aftengudstjenester med en statskirkepræst fra Nordslesvig kunne have op mod 200 deltagere. Pastor Matthiesen skaffede selv prædikanterne, han var medlem af Kirkeligt Samfunds bestyrelse og fungerede som forretningsfører for foreningen.

Hans opgave var vanskelig. Den tyske kirkeledelse så med skepsis på Kirkeligt Samfund og dets gudstjenester. Provst Niese vurderede Kirkeligt Samfund som et udtryk for dansk partivæsen, og Matthiesen måtte hele tiden optræde som beskytter af det danske tilbud. Han og Kirkeligt Samfund måtte passe på for ikke at provokere de tyske myndigheder. Det var nødvendigt at holde sig til præster fra statskirken og undgå enhver flirten med folk fra danske frimenigheder.

Det lykkedes indtil Verdenskrigen. Da var det slut med at få præster fra Nordslesvig ned til ekstra gudstjenester, og pastor Matthiesen måtte selv overtage Kirkeligt Samfunds aftengudstjenester. I 1917 blev højmesserne hver anden søndag flyttet til om aftenen.

Thomas Matthiesen (1874-1957), andenpræst ved St. Petri og Marie kirker 1909-39 og dansk præst ved Helligåndskirken 1909-23. Matthiesen forsvarede dygtigt de danske gudstjenester inden for Landskirken og havde god tilslutning fra en menighed med mange tilflyttere fra Nordslesvig. En dansk frimenighed havde ikke hans forståelse, den ville være udtryk for dansk nationalpolitik, og han sympatiserede ikke med udviklingen i 1921.

Andengjælle. Kirkeligt Samfund.

Paa given Foranledning tillader undertegnede sig at opfordre Medborgere, Mænd og Kvinder, der er Venner af den danske Gudstjeneste, til at overvære

et Møde

for at danne et Samfund med det Formaal at støtte Afholdelsen af dansk Gudstjeneste i Flensborg.

Mødet afholdes Lørdag den 21. Oktober i Unglingeforeningens Forsamlingshus, Nørre Graven 70, Kl. 8 1/2 præcist.

Flensborg, den 14. Okt. 1905.

A. E. Colding. Ludolph Jessen.
J. C. Paulsen. L. Poulsen.
P. Thomsen.

Indbydelse til stiftende møde i 'Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn' 21. oktober 1905. Mødet var foranlediget af salget af kirkens prædikestol til St. Jürgens Kirche. Der mødte 245, som oprettede den nye forening som talerør for Helligåndskirkens danske kirkegængere. Målet var at få flere danske gudstjenester. Herfra går en tråd frem til den danske menighed i 1921. Flensborg Avis 14.10. 1905.

Bankdirektør Peter Thomsen (1860-1922). I 1901 deltog han i kampagnen for at bevare de danske gudstjenester og var i 1905 medgrundlægger af Kirkeligt Samfund. Som foreningens formand stod han i 1921 fadder til Den danske Menighed.

Gasværksinspektør Hans Madsen (1863-1945). Fra 1905 var han i bestyrelsen for Kirkeligt Samfund og tilhørte fra 1920-21 inderkredsen i den danske menighed. Politik og nationalbevægelse måtte ikke overskygge det kristne, pietistisk kristendom var hans livsgrundlag. "Kun ved Kristus bliver danskheden af karat", skrev han i 1921.

Den danske Menighed i Flensborg og Omegn

Indtil Verdenskrigen levede danske og tyske temmelig roligt sammen i Flensborg. Den tyske kirke gennemførte de danske gudstjenester i Helligåndskirken hver anden søndag, og pastor Matthiesen forsøgte at forholde sig neutralt i tidens politiske strid. Det blev anderledes, da krigen var slut, og kampen om den kommende grænse begyndte. Matthiesen deltog i en tysk demonstration, og da den nye grænse blev trukket, lod han sinne igennem, at han gerne havde set den gamle Kongeågrænse bevaret. I grænsekampens tid valgte det danske mindretal en vej ud af den fælles Landskirke og dannede deres egen menighed.

Kirkebrud 1921

Kirkeligt Samfund havde en inderkreds af mænd, som var levende optaget af kirkesagen, og som havde baggrund i det danske Nordslesvig. Formand var Peter Thomsen (1860-1922). Han stammede fra Broager og var en årrække lærer i Nordslesvig, indtil han blev afskediget af de tyske myndigheder. Derefter fulgte 30 år som direktør for den danske Flensborg Folkebank med mange tillidshverv i det danske mindretals kirkelige og politiske arbejde. I bestyrelsen sad Hans Madsen (1863-1945), som var født på Koldingeggen og gennem mange år virkede som direktør for Flensborg bys gasværk. Han havde tætte bånd til Indre Mission. Dertil foreningens sekretær Peter Paulsen (1853-1938), som stammede fra Als og efter mange år som lærer i Nordslesvig og Flensborg havde påtaget sig hvervet som degn og organist ved Helligåndskirken. Ikke mindre vigtig var den fremtrædende forretningsmand Niels Uldall (1875-1940). Han var vokset op vest for Haderslev og havde opbygget et af Flensborgs store handelshuse og samtidig gjort en indsats for det danske mindretals kirkelige og sociale arbejde.

I 1920 fandt ordførerne for Kirkeligt Samfund, at tiden var kommet til at få genindført de nedlagte danske gudstjenester og ikke mindst at få en præst, som ikke bare kunne tale dansk men også repræsenterede dansk nationalfølelse, dvs. en præst fra den danske folkekirke. Helst skulle et fornyet dansk kirkearbejde foregå inden for rammerne af den tyske kirke, som de dansksindede kendte, og hvor de var medlemmer.

Inden afstemningen den 14. marts 1920 blev der knyttet nye konkrete kontakter til Danmark. Den 25. marts 1919 var organisationen DKU - Dansk Kirke i Udlandet - oprettet som en støtte for menigheder af danske statsborgere i udlandet i tilknytning til den danske folkekirke. Den første DKU-menighed var dannet i

Berlin. I sommeren 1919 fik Kirkeligt Samfund arrangeret besøg i Flensborg af næstformanden for DKU, pastor A. Fibiger fra Eliaskirken på Vesterbro i København. På afstemningsdagen 14. marts 1920 kom tre danske folkekirkepræster til byen. I Helligåndskirken prædikede pastor Matthiesen fra Vamdrup og provst Munck fra Ordrup, og på den gamle kirkegård talte pastor Kallenbach Pedersen fra Nyborg.

Den 15. juni 1920 kom Danmark tættere på, da den nye grænse umiddelbart nord for Flensborg trådte i kraft. Syd for grænsen var kejserriget borte, og Weimarforfatningen blev grundlag for en republik. Forfatningen af 11. august 1919 fastslog i artikel 113, at fremmedsprogede folkedele i riget ikke ved lovgivning og forvaltning måtte underkastes indskrænkninger i deres frie folkelige udvikling. Også den tyske kirke ændrede struktur. Statskirken var afskaffet, og der blev forhandlet om at oprette en selvstændig slesvig-holstensk Landeskirche. Den fik egen forfatning med en synode og en kirkeregering, Landeskirchenamt, sammensat af repræsentanter for synoden, Konsistoriet i Kiel og biskopperne.

Nu fremførte Kirkeligt Samfund i juli og august 1920 sine ønsker over for provst Niese og Marie sogns kirkekollegium. Ønsket lød på genindførelse af de ugentlige gudstjenester, ansættelse af endnu en dansk præst sideordnet pastor Matthiesen - en præst som havde forståelse for dansk menighedsliv - samt overladelse af Helligåndskirken til ren dansk brug. Båndet til den fælles kirke skulle bevares. Målet var ikke en frikirke, for den ville i tyskernes øjne være et politisk oppositionsprodukt og få mange i øvrigt dansksindede landskirkemedlemmer til at træde ud, så kun en lille kreds blev nødt til at bære hele den økonomiske byrde af en dansk menigheds drift. Ønskerne afspejlede stemningen hos hovedparten af de danske kirkegængere.

Der gik lang tid, inden der kom svar. Provst Niese skød sagen videre til den overordnede kirkemyndighed, Konsistoriet i Kiel. I den situation meldte DKU sig som mulig samarbejdspartner i Danmark. DKUs sekretær Poul Erichsen flyttede til Flensborg i september 1920, og der blev indledt forhandlinger. I førstningen stod DKU og Kirkeligt Samfund langt fra hinanden. DKU tænkte især på en frimenighed af danske statsborgere, udlandsdanskere, ikke primært på Flensborgs dansksindede, men tyske statsborgere. Frimenigheden skulle efter DKUs opfattelse stå frit og uden for den tyske kirke. Især var det vigtigt for DKU at fremstå neutralt i national henseende. DKU var dansk, men man arbejdede i udlandet, og ønskede ikke at blive blandet ind i lokale nationale rivninger.

Kirkeligt Samfund tænkte anderledes. Byens danske statsborgere var alt for få til at kunne danne en egen menighed. Målgruppen

Lærer Peter P. Paulsen (1853-1938), sekretær i Kirkeligt Samfund, en af menighedens grundlæggere, medlem af menighedsrådet og mangeårig kordegn og organist.

Grosserer og manufakturhandler Niels Uldall (1875-1940). I 1920 deltog han i afstemningskampen, var med til at oprette den danske menighed og kom i menighedsrådet. Den indflydelsesrige og velhavende erhvervsmand blev en støtte for menigheden, KFUM & K, feriebornene og socialt arbejde.

Menighedshuset 'Ansgar' i Toosbüygade i Flensborg. Ejendommen blev købt af DKU for menigheden var oprettet. Huset blev hjemsted for dansk kirkeligt og socialt arbejde: kirkesal, menighedspleje, KFUM & K-spejdere, søndagsskole, fritidshjem og systue, bespisning, tøj- og madhjælp. Indskriften "Eet er fornødent" angiver målsætningen: ikke politik og nationalbevægelse men kristendom. "Danskheden her skal fyldes med Christi kærlighed, så får vi også en danskhed der duer noget og saa bliver Flensborg dansk", mente Hans Madsen i 1921.

måtte være Flensborgs dansksindede tyske statsborgere, som ønskede at få en danskførende præst nordfra uden at skulle forlade Landskirken. Spørgsmålet var: frimenighed eller en dansk menighed inden for Landskirkens rammer? Det var en problematik, som skulle vise sig at blive vigtig for det danske kirkearbejde fra dengang og mindst 100 år frem.

Ret hurtigt stod det klart, at resultatet ville blive en alliance med DKU og derfor i praksis en fri menighed i forhold til den tyske Landskirke. Den 26. juni 1920 blev Den slesvigske Forening, forgænger for nutidens SSF, dannet som mindretalsdanskernes kulturelle og politiske organisation. Førstemanden, redaktør Ernst Christiansen på Flensborg Avis, søgte at få alt arbejde for danskheden i Flensborg ind under sig – også det kirkelige arbejde. Men Kirkeligt Samfunds folk ønskede at undgå politik og foretrak en kirkelig partner. Det pegede i retning af DKU.

Først talte DKU og Kirkeligt Samfund sig frem til et indbyrdes kompromis, som holdt døren åben for en aftale med Landskirken: en dansk menighed inden for Landskirken, ansættelse af en kongerigsk præst indstillet af DKU og lønnet af Landskirken, og hertil en kapellan lønnet af DKU. Den påtænkte menighed skulle have hjemsted i ejendommen Toosbüygade 7. Den var indtil da kendt som 'Restaurant og Hotel Kaiserhof' og havde i tiden frem til afstemningen lagt lokaler til det danske valgkontor. Ejendommen blev i september 1920 købt af DKU med tilskud fra ØK, Landmandsbanken og den danske stat. Huset fik det nye navn 'Ansgar'. Det blev renoveret, og der blev indrettet en menighedssal. Her begyndte DKU-sekretær Poul Erichsen straks at holde foredrag og andagter, og også Kirkeligt Samfund benyttede huset. Den 2. januar 1921 kom pastor Fibiger fra DKU rejsende fra København og indledte officielt foreningens arbejde i Flensborg.

Et dansk menighedsliv i tæt kontakt til DKU var således langt fremme, da Konsistoriet i Kiel og provst Niese meldte sig med et svar den 4. november 1920. De tyske kirkefolk sagde ja til ønsket om flere danske gudstjenester i Helligåndskirken som del af Landskirken, men spørgsmålet om ansættelse af en kongerigsk præst skød man til side. Begrundelsen var interessant. Svaret ville afhænge af "den fremtidige ordning af betjeningen af det tyske mindretal i Nordslesvig. Det evangelisk-lutherske Konsistorium ser det som ønskeligt, at en imødekommelse [af tyske ønsker] i det afståede Nordslesvig gør det muligt at opfylde ønskerne fra det danske mindretal i Flensborg."⁷

Kirkespørgsmålet i Flensborg blev således fra tysk side betragtet som del af de mindretalspolitiske forhold i grænselandet generelt. Der blev etableret en kobling mellem dansk kirkeliv i Sydslesvig og tysk kirkeliv i Nordslesvig – et gensidighedsprincip. Det skulle

i de følgende år vise sig at blive prægende for historien om dansk kirke i Sydslesvig.

Baggrunden for det tyske ønske var de dengang uafklarede forhold i Nordslesvig. Den danske lov om besættelse af præsteembeder i Sønderjylland af 28. juni 1920 nævnte ansættelse af andenpræster, som skulle betjene den tysksprogede del af menighederne. Men bestemmelsen blev ikke taget i anvendelse, da en del af de hidtidige tyskkyndige sognepræster blev siddende i deres embeder og således havde forudsætninger for at overtage betjeningen af både tyske og danske. Resultatet blev halvering af antallet af sogne med regelmæssig tysk gudstjeneste. Fremover skulle det tyske mindretal på landet betjenes af sognepræster, som havde opgaver for både danske og tyske. Det oplevede de tysksindede i Nordslesvig som en tilsidesættelse og mente, at den danske stat svigtede egne løfter om ansættelse af særlige andenpræster for de tysksindede. I den situation prøvede myndighederne syd for grænsen at bruge ønsket om ansættelse af en dansk kongerigsk præst i Flensborg som løftestang og pression for at fremtvinge en forbedring af vilkårene for det tyske kirkeliv i Sønderjylland/Nordslesvig. Både den selvstændige tyske kirke og den tyske Weimarstat ønskede, at mindretalsforholdene nord og syd for grænsen skulle sikres gennem en "Staatsvertrag". Flensborg-ønsket kom til behandling i statsapparatet på begge sider af grænsen, regeringspræsidenten og overpræsidenten i Kiel, kultusministeren og udenrigsministeren i Berlin, på dansk side nåede sagen op til Kirkeministeriet i København. Dermed blev svaret på Kirkeligt Samfunds henvendelser forsinket.

Tanken om en statslig gensidighedsaftale med kobling af kirkeønskerne på de to sider af grænsen mødte imidlertid total afvisning på dansk side, der frygtede for tysk indblanding ved en traktat. Alt som ventetiden til et svar blev længere, skærpede Kirkeligt Samfund tonen. Gradvist fremstod DKU som den eneste mulige partner. Kirkeligt Samfund fastholdt kravet om en rigsdansk præst og bebudede oprettelse af en frimenighed i 'Ansgar' og udtræden af Landskirken. Hans Madsen og Peter Thomsen rejste til møde med DKU i København og fik løfte om, at DKU ville afholde alle udgifter ved ansættelse af en dansk præst. Den danske stat lovede at finansiere konstruktionen. Det blev vedtaget, at DKU skulle sende en præst til Flensborg i begyndelsen af 1921, uanset om denne blev anerkendt af Konsistoriet eller ej. Herefter afgav Kirkeligt Samfund et ultimatum til Landskirken 22. marts 1921. Såfremt Landskirken ikke havde svaret senest 1. maj, ville man oprette en selvstændig dansk menighed uden for Landskirken og i tilknytning til DKU.

Svaret nåede ikke frem til 1. maj, og Kirkeligt Samfund indkaldte til møde fredag den 13. maj 1921 kl. 20.15 i den store sal på Nor-

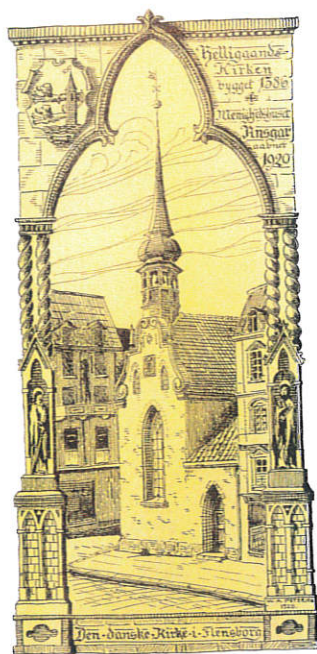
Fredag den 13. Maj, 8,15 afholdes i
Nordischer Hof
et for den danske Befolkning i Flensborg
og Omegn overordentligt betydningsfuldt

Møde

vedrørende Oprettelsen af en dansk
Menighed i Flensborg i Lighed med den
som blev ophævet ved Slesvigs Afstaaelse
til Tyskland.

„Kirkeligt Samfund
for Flensborg og Omegn.“

Indbydelse til stiftende
møde i Den danske Me-
nighed i Flensborg den 13.
maj 1921. Som forbillede
nævnes den frie danske
menighed, som var ophæ-
vet i 1864. RAK DKUs
arkiv.

Helligåndskirken –
tryksag fra 1920'erne.

discher Hof – det nuværende Flensborghus. Indbydelsen fremhævede, at det var et ”betydningsfuldt møde vedrørende oprettelsen af en dansk menighed i Flensborg i lighed med den som blev ophævet ved Slesvigs afståelse til Tyskland”.

Ved den fastsatte tid hin fredag aften besteg formand Peter Thomsen talerstolen og redegjorde for den stadige forhaling fra tysk side. Han omtalte det tyske forsøg på at koble sagen med det tyske mindretal i Nordslesvig og spurgte så: ”Vil man forhandle videre eller skride til arbejdet?” Mødesalen var fyldt. Menighedens kirkeligt interesserede kerne var mødt og dertil de mange, som kom, fordi det var et dansk møde. Deres svar var entydigt. Enstemmigt blev vedtaget at afbryde de endeløse forhandlinger. DKU-sekretær Poul Erichsen fremhævede, at opgaven for den kommende menighed skulle være rent kirkelig. Derefter blev der godkendt vedtægter for Den danske Menighed i Flensborg.

Her begynder historien om nutidens Dansk Kirke i Sydslesvig. Op til 13. maj var der talt om, at en dansk kirke kunne finde sin plads inden for rammerne af den tyske kirke. Det viste sig at være teori. En sådan konstruktion var det naturlige for mange almindelige kirkegængere blandt de danske flensborgere, men afstemningstidens ophidsede klima lagde sig i vejen. Kravet om en kongerigsk præst kombineret med DKUs klare ønske om en selvstændig menighed i tilknytning til den danske folkekirke afgjorde retningen. DKU var den stærke partner, som førte an. På tysk side var det opfattelsen, at der måtte ligge nationalisme og ikke kirkelige motiver bag, når evangelisk-lutherske og tyskkyndige, men dansksindede flensborgere ikke var tilfredse med Landskirkens evangelisk-lutherske og dansktalende præst og foretrak en præst fra Danmarks evangelisk lutherske folkekirke. Landskirkens jura gav ikke plads for en sådan konstruktion, og også det tyske ønske om at bruge sagen til at gavne tyskheden i det afståede Nordslesvig lagde sig imellem.

I datidens spændte atmosfære var der kun én mulig vej, en ”uden for den slesvig-holstenske Landskirke selvstændig bestående menighed”. Den gordiske knude blev hugget brutalt over. Det danske kirkeliv søgte sin egen vej. Det blev gennem mange år en vej i konflikt med den tyske kirke.

Fra 'Ansgar' til Helligåndskirken

Den 13. maj 1921 var der allerede en præst i venteposition. I november 1920 havde DKU fundet sin kandidat til stillingen som præst for den planlagte menighed. Valget faldt på sognepræsten i Sunds ved Herning, Carl Wulff Noack (1885-1960). Han sagde straks ja til opfordringen og tog nogle dage ned for at se på forholdene. Den 15. juni 1921 flyttede han teltpælene til Flensborg, og den 26. juni 1921 var der indsættelse i den netop færdigrestau-

Kirkesalen i 'Ansgar' i
Flensborg. Her holdt den
danske menighed sine
gudstjenester fra 1921
til 1927. Der var 125
siddepladser, det meste af
inventaret var skænket af
venner i Danmark. Kru-
cifikset kom fra Grøndals-
kirken i København. Siden
1935 tjener det kirkesalen
på Uffe skolen i Tønning.

erede kirkesal i 'Ansgar'. DKUs formand, biskop Caspar Frederik Wegener fra Lolland-Falster, foretog den højtidelige handling. Dagen efter blev Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn opløst og aktiverne overdraget til den nye organisation Den danske Menighed i Flensborg.

Helligåndskirken var ikke afskrevet, da de danske gudstjenester begyndte nødtvunget i 'Ansgar'. Siden 1905 havde Kirkeligt Samfund arbejdet med en tanke om at købe bygningen, men i 1911 blev den overdraget fra klostret til Marie sogn. Blandt de dansksindede levede ønsket om at vende tilbage til ”moderkirken” videre, og de ansøgte flere gange om at måtte få kirken overladt. Svaret var nej, men den tyske kirke fortsatte de danske gudstjenester i Helligåndskirken. Gradvist svandt tilslutningen, og fra pinse 1923 lukkede og slukkede Landskirken for disse gudstjenester, hvis tradition rakte tilbage til 1588.

Det danske ønske om at vende tilbage til Helligåndskirken stod der stadig. Både i 1920 og 1921 blev ønsket fremsat. Den 27. september 1921 anmodede Noack Marie sogn om at måtte købe kirken. DKU var åben for tanken, og i 1924 blev der indledt konkrete drøftelser. Gennem to år var der seje forhandlinger i Flensborg, i Berlin og København, og den tyske frimenighed i Nordslesvig blev inddraget. ”Vi tyske nordslesvigere har en interesse deri” [at Helligåndskirken overlades den danske menighed]⁸ skrev den hjemtyske folketingsmand Johannes Schmidt-Wodder, fordi det kunne gavne de tyske kirkeønsker i Nordslesvig, at kirkedøren blev åbnet for danskerne i Flensborg. Igen sagde den tyske kirke nej.

Først i 1925 blev det politiske pres udefra så stærkt, at det kom til en aftale, så den danske menighed kunne flytte til Helligåndskirken. Den fik ikke lov til at købe kirken og heller ikke en langvarig lejeaftale, kun en lejekontrakt på 10 år fra 1. maj 1926.

En omfattende og dyr restaurering blev sat i værk efter indsamling i menigheden og især private gaver fra Danmark. Genindvielsen blev fejret med festgudstjeneste søndag 28. august 1927, hvor DKUs formand biskop Wegener deltog. Den efterfølgende udvendige restaurering blev afsluttet i 1935 og markeret med en fælles dansk-tysk gudstjeneste. Klimaet var blevet mildere i de mellem-liggende år.

Vækst ud i Sydslesvig

Noacks arbejde tog udgangspunkt i Flensborg. Om søndagen nåede besøget ved gudstjenesterne i 'Ansgar' hurtigt op på mindst samme højde som hos pastor Matthiesen i årene før krigen. De 125 faste siddepladser var fyldt om søndagen, og årligt var der omkring 40 dåb, nogenlunde samme tal som i tiden forud under Landskirken. Hurtigt viste det sig, at arbejdet var mere end én mand kunne klare, og allerede i 1922 bevilgede DKU endnu en præstestilling. KFUM-præsten Anker Moos (f. 1891) kom til og indledte et kristeligt ungdomsarbejde i Indre Missions ånd.

Dermed blev det muligt at udvide arbejdsmarken uden for Flensborg. I Harreslev, Tarup, Jaruplund og på Østerbymark i Medelby sogn blev der holdt kristelige møder og gudstjenester i private stuer og forsamlingshuse, og i julen 1921 grundlagde Noack en tradition for kristelige møder og gudstjenester i Slesvig by. Udvidelsen så langt mod syd var dog omstridt i disse år, for statsstøtten fra Danmark måtte ikke benyttes uden for 2. afstemningszone. Det var Noack klar over, da han i 1922 tilbød flere gudstjenester i Slesvig by. Det var nødvendigt at være forsigtig, for ikke at støde mod hverken DKUs principper eller bringe statsstøtten i fare eller ophidse den tyske omverden. I sin indberetning til DKU den 1. februar 1923 røbede Noack sit dilemma: "Ligeledes mener jeg, at der helst ikke skal komme for meget offentligt frem om danske gudstjenester i Slesvig by, og da slet ikke om, at DKU har noget med dem at gøre. Statens bevillinger til skole- og biblioteksarbejde må under ingen omstændigheder anvendes uden for Flensborg og den såkaldte 2. zone, og jeg kunne tænke mig, at også DKUs arbejde i Slesvig kunne volde vor velvillige regering vanskeligheder fra oppositionens side."⁹

Med årene blev der slækket på disse begrænsninger, og der blev satset på ungdomsarbejdet og nye områder uden for Flensborg. I 1925 skulle der findes en efterfølger for Anker Moos, som flyttede til Halk, og den unge præst H.F. Petersen (1898-1966) meldte sin

interesse. Han var vokset op i Aabenraa og havde som helt ung præst ved Grøndalskirken i Københavns arbejderkvarterer vist evner for at tale med jævne mennesker. Han var gift ind i en grundtvigsk familie, og Noack ønskede en mand af nogenlunde samme type som Moos. DKU var også betænkelig. Pastor Fibiger skrev til forretningsudvalget: "Med hensyn til Petersen er han – såvidt jeg ved – fuldblods grundtvigianer og alene af frygt for eventuelt ved ham at blive blandet ind i nationale vanskeligheder er jeg meget betænkelig ved ham." I Flensborg var grundtvigianerne i afgjort mindretal, men alligevel endte Noack med at mene, at "en KFUM-mand med en grundtvigsk kone kunne være en særdeles heldig kombination."¹⁰

H.F. blev valgt, og det var et lykketræf. Nu gik det stærkt. Den unge præst begyndte med ungdomsarbejdet i KFUM, Flensborg nord og byens nordlige opland, og gradvis blev blikket vendt ud i resten af Sydslesvig. Fra 1926 tillod den tyske lovgivning at åbne private danske folkeskoler i Flensborg og Sydtønder amter, i 1929 også i resten af Sydslesvig. De nye danske skoler havde lokaler, som kunne benyttes til møder og gudstjenester. Alter, prædikestol og døbefont blev bygget ind i lokalerne, så de stod til rådighed til de kirkelige forsamlinger om søndagen uden at være til hinder for skolearbejdet. I det daglige blev kirkeinventaret holdt skjult bag forhæng eller skydedøre for at blive draget frem om søndagen. Skolestuen blev dermed forvandlet til kirkesal.

I 1926-27 var der etableret gudstjenester med dåb i bl.a. Harreslev, Tarup, Jaruplund, Hornskov og Kobbermølle. I 1932 fik H.F. Petersen bevilget kørselsgodtgørelse, og der blev råd til en bil. Arbejdet blev udstrakt langt mod syd til Frederiksstad og Tønning, hvor præsten fortsatte i sporet af den danske vandreler Jørgen Jørgensen. Der blev holdt gudstjenester og barnedåb helt ud til

Alterpartiet i Uffe Skolen i Tønning. Det kirkelige arbejde begyndte, da vandreler Jørgen Jørgensen og pastor H.F. Petersen fra 1932 opsøgte arbejderbefolkningen i Tønning. Kirkesalen blev indviet 24. november 1935. Alteret kan skjules bag foldedøren til venstre. Døbefont, lysestager og alterkalk kom fra Visby-Forballum frimenighed i Nordslesvig, krucifikset fra den nedlagte kirkesal i 'Ansgar' i Flensborg. I 1953 flyttede kirkesalen til den nye Uffe Skole.

Menighedens tre præster fotograferet ved provstegården i Wrangelgade i 1937, da førstepresten C.W. Noack netop var udnævnt til biskop i Haderslev. Ved sin side har han t.v. H.F. Petersen og til højre Kai Eduard Jørdt Jørgensen.

Ejdersted, blandt folk, som ellers ikke havde haft megen kontakt med det danske og knap nok kunne dansk. Da Grænseforeningen i 1935 byggede dansk skole i Tønning, blev der indrettet kirkesal, og H.F. holdt gudstjeneste en gang om måneden.

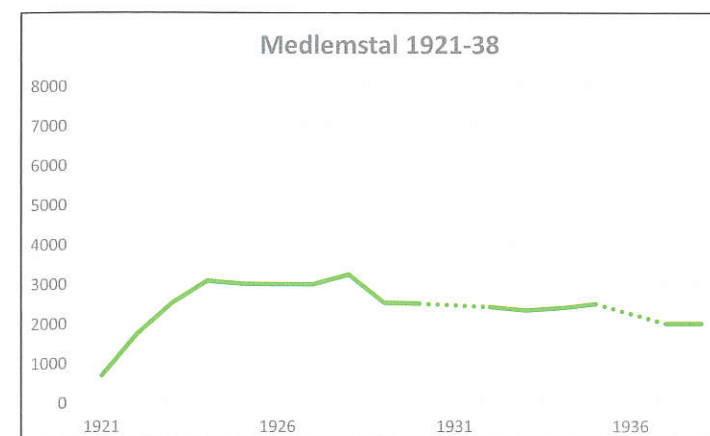
Her ude i periferien var det nødvendigt at veksle mellem dansk og tysk, og det bragte præsten på kanten af, hvad der var acceptabelt i forhold til DKUs påbud om at holde sig fra national missionering. H.F. måtte passe på og havde det i tankerne, når han skrev årsberetning til sin arbejdsgiver. Så betonedes han gerne, at det var lokale folk, som havde bedt ham komme, og at han bestræbte sig på at holde kirken "upolitisk".

Kirken var organiseret med et menighedsråd i Flensborg. Gasværksdirektør Hans Madsen og pensioneret lærer P.P. Paulsen var gengangere fra Kirkeligt Samfund, nye ansigter var KFUK-sekretæren frk. Anna Larsen og flensborgerne skræddermester Chr. Bøvad, fru Peter Jürgensen og kusk Jørgen Matthiesen. Repræsentantskabet mønstrede fremtrædende navne i mindretallet, bankdirektør Peter Thomsen, redaktør Jens Jessens enke Marie Jessen, grosserer Cornelius Hansen og faktor L.K. Lausten på Flensborg Avis. Menighedsrådet deltog i præsteansættelser, men den afgørende indflydelse lå hos DKU, som både ansatte og lønnede præsterne. Mod syd i Slesvig by blev der oprettet en selvstændig "Dansk Menighed for Slesvig By og Omegn" i 1927.

I 1933 ansatte DKU en tredje præst, Kai E. Jordt Jørgensen (1906-84), og dermed kunne H.F. Petersen helt hellige sig landdistrikterne uden for Flensborg. Gradvis ændrede menigheden geografi. Det fik udtryk i en navneændring. I 1932 blev Den Danske Menighed i Flensborg omdøbt til Den danske Menighed i Flensborg og Omegn. Det danske kirketilbud var dermed udvidet til hele Sydslesvig uden for Flensborg og rakte fra Lyksborg og Aventoft i nord til Slesvig og Tønning i syd.

Stærke venner og svage medlemmer

Afstemningstidens opslutning om det danske og støtten nordfra påvirkede udviklingen i de første år efter 1920. Mange kræfter i Danmark blev sat ind for at fastholde danskheden i den tidligere 2. afstemningszone. Der blev indrettet danskundervisning, grundlagt et biblioteksvæsen og opbygget et netværk af foreninger. Den danske krone stod stærkt, mens det tyske samfund var hårdt ramt af krigens følger og en hastigt faldende markkurs. Det danske arbejde havde medvind, og tilslutningen til mindretallet og den danske menighed voksede. I 1920 mønstrede Kirkeligt Samfund 236 medlemmer. Ved den nye menigheds første årsmøde i 1922 var der 1.184 voksne med 563 børn på medlemslisterne. I 1923 talte kartotekerne 2.530 navne. I 1928 var tallet i alt 3.247.

Det var opmuntrende tal, men mange af medlemmerne var ældre folk, mange tilhørte jævne eller udsatte sociale lag, mange kom fra arbejderkvarterer i Flensborg nord. Pastor Moos opsøgte folk og opfordrede dem til at melde sig ind. Kontingentet var beskeden, minimum 2,40 M årligt, og ubemidlede ældre og mange fattige betalte slet intet. Samlet betalte vel kun omkring halvdelen af medlemmerne noget. Af de 3.247 medlemmer i 1928 betalte kun 600 det fulde medlemsbidrag på de beskudne 2,40 M årligt. Restancer blev ikke jagtet med energi, og nogle ganske få velhavere stod for det meste af medlemsbidragene. Mange var kun medlemmer af navn. I 1935 blev skønnet, at der var 469 betalende af de registrerede 2.500 medlemmer.

Efter de første års fremgang svandt medlemstallet ind, og det lykkedes ikke at få kontakt med de nye kredse af socialdemokrater og kommunister, som efter 1930/33 sluttede sig til mindretallet under indtryk af stadig større pres fra lokalsamfundet. Hen i 1930'erne var de første års fremgang slut.

Menigheden blev totalt afhængig af venner i Danmark. Den danske stat bevilgede præste- og kirkesangerløn gennem Kirkeministeriet, og fik beløbene udbetalt af DKU, som også bidrog med egne midler. De løbende omkostninger til lys, varme, skatter osv. skulle menigheden selv afholde, men end ikke dette kunne medlemsindtægterne bære. Der kom underskud, så man i 1929 forsøgte en sanering. Den erfarne forretningsmand Niels Uldall sendte på menighedens vegne en ansøgning til skibsreder A.P. Møller i København. Svaret den 26. marts 1929 fortjener at citeres. "Det er sjældent heldigt", skrev den driftige skibsreder, "at fritages fuldstændigt for nødvendigheden af egen indsats, og ud fra denne betragtning ønsker jeg ikke at dække hele det omskrevne beløb, hvorimod jeg hermed tilstiller Dem kr. 2.000 til dette formål. Jeg håber, at det danske arbejde stadig må blomstre dernede."¹¹

Menighedens medlemskurve minder meget om udviklingen i Den slesvigske Forening og danske stemmetal ved valgene. Fremgang indtil 1924, gradvis tilbagegang i de vanskelige 1930'ere. Kilde: Lars N. Henningsen, 1996 s. 110 og 2013 s. 355.

Menigheden måtte stramme sig an, mente skibsrederen. Gentagne gange opfordrede regnskabsføreren, nu fhv. gasværksdirektør Madsen, menigheden til at blive sig sit økonomiske ansvar bevidst. Det var lettere sagt end gjort.

Skuldrene var svage, og der var stort behov for diakonalt og socialt arbejde. I juni 1921 oprettedes Dansk Menighedspleje i Flensborg med pastor Noack som formand, og hurtigt blev 'Ansgar' i Flensborg central for et vidtforgrent socialt arbejde. Foreninger og enkeltpersoner i Danmark samlede ind og sendte levnedsmidler og tøj i mængder, så hundredvis af skolebørn og gamle kunne hente mad eller tøj. Hvert år kom flere hundrede gamle på rekreationsophold i Danmark. Der blev indrettet systue til tøjhjælpen, hvert år var der julefest med kaffebord og kager og tale af præsten. Der blev ansat sygeplejersker, og det bragte præsterne i tæt kontakt med jævne folk i menigheden. Det tyske flertal fandt, at det var en forargelig virksomhed. Menighedsplejen var udtryk for "Speck-Politik", og 'Ansgar' blev omtalt som "Speckhaus". Fronterne var skarpe.

Folkekirke og slesvigsk kirkeskik

Menigheden opstod i samarbejde mellem DKU i Danmark og ildsjæle i Kirkeligt Samfund i Flensborg. Deres fælles mål var at skabe kirke i dansk tradition og dansk klædebånd, så tæt op ad den danske folkekirke som muligt.

Men den danske folkekirkes liv lod sig ikke overføre til Sydslesvig i en håndevending. Kirkegængerne var vant til andre kirketraditioner, med hjemmedåb, en anderledes kirkeliturgi, en anderledes præstekjole og en anden salmetradition end i folkekirken. Der blev meget at gøre for pastor Noack og hans kolleger.

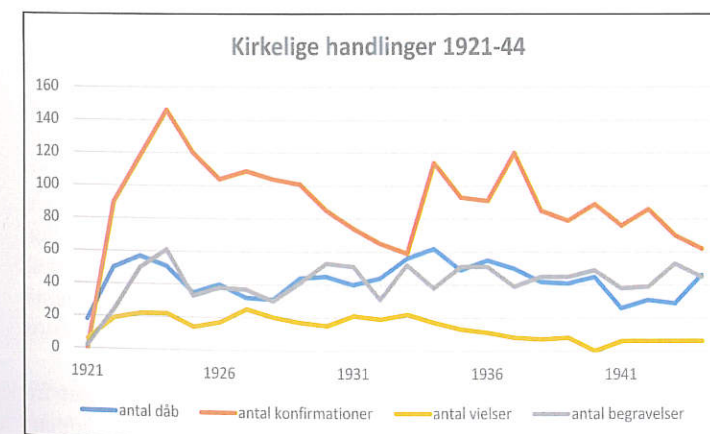

Menigheden organiserede et omfattende socialt arbejde, som havde hjemsted i 'Ansgar' i Flensborg. Her er der bespisning af ældre sydslesvigere engang i 1920'erne. Pastor H.F. Petersen ses ved bordhjørnet øverst i billedet.

Den nye menigheds gudstjenester, kirkelige handlinger og kirkebøger blev indrettet som i den danske folkekirke, og der blev indført en kongerigsk salmebog, Salmebog for Kirke og Hjem, ikke Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig, som ellers var højt værdsat i grænselandet på begge sider af 1920-grænsen. Præsterne opfordrede folk til at vælge kirkedåb i stedet for hjemmedåb og se altergangen som del af gudstjenesten.

Den største udfordring var sproget. I Flensborg og langs grænsen, hvor sønderjysk talesprog stadig levede, var der mulighed for at holde gudstjenesten på dansk, men i landsognene mod syd var det svært, dér hvor dansk sindelag ikke var ensbetydende med at beherske dansk. Pastor Noack forsøgte så vidt muligt at holde sig til dansk, H.F. Petersen var mere åben for at veksle mellem sprogene eller benytte sønderjysk.

Det blev et langt træk, inden den danske folkekirkes højmesse var en naturlig sag i Sydslesvig. I en artikel i tidsskriftet *Grænsevagten* i 1925 satte pastor Moos og KFUM-sekretæren Jes Kylling ærligt ord på præsternes vanskelige opgave: "I begyndelsen virkede den kongerigske gudstjeneste fremmed. Man kendte kun den tyske og den nordslesvigske. Ligeså ukendt var messedragten og den danske krave i stedet for de tyske snipper. Den danske salmebog havde man aldrig set før, Grundtvig fandt man i den første tid uforståelig, og sangen var for ukirkeligt livlig. Den jævne danske prædiken savnede den tyske bombast, og sproget voldte lidt vanskelighed. Man var kun vant til at høre nordslesvigsk dansk, og mange havde tysk hjemmesprog." Noget lignende kunne man læse i juni 1932 i menighedens eget kirkeblad *Ansgar*: "Ja selv i Flensborg er den danske folkekirkelige højmesse, som holdes i Helligåndskirken, noget uvant og måske fremmed for en hel del mennesker."¹² Der var brug for en langsom opdragelse, inden folkekirken blev naturlig i det sydslesvigske landskab.

Op mod 83 % af alle kirkelige handlinger i mellemkrigsårene fandt sted i Flensborg. Antallet kunne ikke helt måle sig med den frie danske menighed i 1850'erne (side 16). Kun for konfirmerationerne var der væsentlig større tal. 62 dåb i 1934, 25 vielser i 1927, 61 begravelser i 1924 var højdepunkter. De mange konfirmerationer viser væksten i de danske skoler. Kilde: Lars N. Henningsen 1993.

Dåbsbækkenet i Valsbøl bærer indskriften "Rødding Frimenighed 1874." Det kom som gave, da den første kirkesal blev indviet af frimenighedspræsterne Niels Dael fra Liselund og J.L. Jørgensen fra Skærbæk i 1923. Dermed knyttedes forbindelse til den ældste frimenighed i Nordslesvig oprettet 1874. Flere danske menigheder fik senere inventar fra nedlagte frimenigheder i Nordslesvig, f.eks. Tønning fra Visby-Forballum og Skovlund fra Skærbæk. Foto Niels Ebbe Huus.

Det hændte, at de danske præster følte sig skuffet over menigheden. De politisk og nationalt bevidste i mindretallet så Helligåndskirken som dansk symbol, men gik ikke meget i kirke. I 1929 klagede pastor Noack over det ringe besøg: "De er meget glade for, at vi har fået Helligåndskirken til de danske gudstjenester - som de aldrig kommer til ... De nyder kirken på afstand, som de altid har gjort, og som de nyder det meste af, hvad der ellers bydes af åndelig påvirkning."¹³

Til gengæld taler meget for, at de danske præster havde en særlig evne til at komme tæt på menighedens jævne folk, måske bedre end de tyske præster. Sådan blev det fremhævet i det tyske politis indberetninger. I Flensborg var pastor Moos flittig til at besøge sine menighedsbørn. "En kone fortalte, at han kom på besøg længe. Han var altid så rar og venlig. De tyske præster kom ikke i arbejderhjemmene til deres konfirmander. Han opfordrer også konfirmanderne til at melde sig ind i KFUM og K. Det sker ofte, fordi han er en yderst rar og jævn præst," indberettede politiet i Flensborg i 1925. H.F. Petersen havde denne evne til at omgås jævne folk i endnu mere udpræget grad. Ved de sociale danske sammenkomster var der en tone som kunne samle menigheden. "Deltagerne bliver virkelig opbygget. ... De gamle behandles med den sædvanlige overordentlige kærlighed og venlighed. De går altid fra 'Ansgar' overbevist om, at danskerne er gode og rare folk .. denne elskværdighed dyrkes på den kendte danske måde og benyttes uden tvivl som propaganda for Den slesvigske Forening," skrev Flensborg-politiembedsmanden Hans Hermansen om pastor Noacks og KFUK-sekretær frk. Anna Larsens stil ved sammenkomster til jul og i foreningen "Gamles værn".¹⁴

Der er næppe tvivl om, at de danske kirkefunktionærer ligesom resten af mindretalsapparatet praktiserede en stil, som skilte dem ud fra det tyske. Da kirken senere i januar 1946 stod over for det store spring fremad, forklarede dens egne folk den overraskende ny tilslutning med "den danske kirkes hjertevarme, som ikke findes i den tyske kirke".¹⁵ Folkekirkens folk og deres virksomhed fremstod anderledes end de tyske kollegers, og det gav dem en position hos jævne sydslesvigere og grundlagde et særpræg, som efter 1945 var med til at danne basis for den danske kirkes vækst.

Kirke eller national spydspids?

Da aktørerne i 1920-21 valgte at bygge vejen til en dansk menighed på Dansk Kirke i Udlandet og så bort fra Den Slesvigske Forening, kunne det se ud, som om man valgte det kirkelige på bekostning af det dansknationale. Så enkelt var det dog ikke. Den nye kirke tjente både Gud og danskheden.

Spændingen mellem det kirkelige og det nationale blev anslået fra første dag. Den 2. januar 1921 indledte pastor Fibiger fra Køben-

Kirkesalen i Lorenz Jepsens gård i Valsbøl. Salen blev indviet 2. december 1923 og blev hjemsted for en fri grundtvigsk menighed. Dannebrog over alteret viser, at tonen var en anden end i Flensborg-menigheden, hvor fundamentet lå i Dansk Kirke i Udlandet. Der var man mere forsigtig over for de nationale markeringer.

havn DKUs arbejde med en tale i den nye ejendom 'Ansgar'. Han betonedede, at DKU var dansk, men foreningen arbejdede i udlandet og ville holde sig fra al national propaganda. Det vigtigste var at være kirke.

Mindre end 14 dage forud havde den kommende præst, pastor Noack, for første gang mødt Kirkeligt Samfunds formand Peter Thomsen. Denne gav bagefter udtryk for, hvad flensborgerne ventede af den kommende præst: Han skal være "en dygtig prædikant stående på troens grund, men han skal også være en nationalt sindet mand og forstå at hævde sig og sin stilling over for tyskerne og derved også være i besiddelse af den rette takt", mente Thomsen.¹⁶ Kollegaen Hans Madsen var mere bange for al politik og nationalbevægelse.

De to udtalelser antyder, at der kunne blive divergens mellem DKU i Danmark og nogle af folkene i Flensborg.

DKU var præget af Indre Mission med et pietistisk anstrøg. "Eet er fornødent" lød indskriften over indgangen til det nyrenoverede menighedshus i Flensborg. "Angående DKU må vi aldrig glemme, at det i første række er et kirkeligt arbejde for at hjælpe mennesker til frelse og dybere ind i frelsen" udtalte formand biskop Wegener i 1925. National propaganda måtte være bandlyst for DKU-præsterne, også fordi DKU lønnede de udsendte præster med bevillinger fra Kirkeministeriet, og de var i de første år forbeholdt aktiviteter i den tidligere 2. afstemningszone. Der måtte ikke missioneres blandt tyskere længere mod syd.

Pastor Noack befandt sig mellem flere fronter. Han stod Indre Mission nær, men havde samtidig forståelse for grundtvigianernes

mere engagerede syn på det nationale. I 1922-23 foreslog sygeplejersken Maren Sørensen at indlede et grundtvigsk præget menighedsarbejde på gårdejer Lorenz Jepsens gård i Valsbøl, og hun ville gerne, at det blev i tilknytning til DKU. Noack gav sin anbefaling. "Hun hører nærmest til Guds Riges Grundtvigianere. DKU bedes være velvillig, jeg synes DKU kan sige god for hende", skrev han. Men DKU svarede nej. "Vi må være meget forsigtig af hensyn til DKUs stilling over for de nationale brydninger. På dette punkt kan man ikke være forsigtig nok", lød det fra forretningsudvalget. Følgen blev, at det kristelige møde- og forsamlingsliv på Valsbøl-egnen trak på frimenighedspræster fra Nordslesvig uafhængigt af Flensborg. Det fortsatte selvstændigt som "Valsbøl frie menighedskreds".¹⁷ Også valget af "KFUM-grundtvigianeren" H.F. Petersen i 1925 bragte som nævnt spændingsfeltet mellem 'kirke' og 'folk' op til overfladen.

Helt tydelig blev problematikken i 1926. Der var gået 1100 år siden Ansgar som "Nordens apostel" kom til Slesvig. Den tyske kirke indbød til fest for at fejre kristendommen og markere, at den var bragt til Norden af tyske mænd, og at Slesvig stadig var tysk. Venner af den danske Grænseforening foreslog som modstykke at holde en tilsvarende dansk kirkefest i Slesvig Domkirke. Det kaldte straks DKU op i det røde felt. "Vil slig fest kunne afholdes uden nationalt trommeslageri? ... Lad de andre foreninger med Grænseforeningen i spidsen lave dumheder. At man stiltørdig og takkende Gud for Ansgar holder fest i [den danske menighedssal] 'Ansgar' [i Flensborg] kan jeg selvfølgelig ej indvende noget imod, dog bryder jeg mig ikke om at have altfor mange Grænseforeninger med", kom det prompte fra formand biskop Wegener.

Den diplomatiske Noack klarede ærterne. Lørdag-søndag 10.-11. juli 1926 fejrede 4-500 venner fra Danmark jubilæet ved gudstje-

Kongelig konfessionarius provst Fenger på prædikestolen ved Ansgargudstjenesten i Duborg-Skolens festsal den 11. juli 1926. Kristus og ikke Dannebrog er sat i centrum.

nester i 'Ansgar' og i Duborg Skolens festsal. Efterfølgende var der fællesudflugt til Slesvig. Arrangementet fik et kirkeligt præg, og der deltog så mange præster fra Danmark, at domkirkens præst, den tyske pastor Wilhelm Meyer, kunne tillade sig at komme til stede "for at hilse på sine danske embedsbrødre og vejlede ved forevisningen af kirken". Alligevel mente det tyske politi at høre national propaganda. Fra Duborg-sammenkomsten noterede politiet "den kendte, fanatiske og hadefulde danske stemning. Man kom med stikpiller og skæld ud over preusserne ... festen tjente mere til at styrke grænsekampen end til at ære Ansgar."¹⁸ Politiet tog næppe fejl af stemningen.

Spændingen mellem det kirkelige og det nationale lå generelt bag en del af tilslutningen til det danske tilbud. Den senere landdagsmand Karl Otto Meyer (1928-2016) huskede det fra sin barndom i Tarup-Adelbylund. "Jeg ved da fra vor familie, at vi ofte gik til gudstjeneste i Adelby kirke med den overvejende indstilling, at der – dengang i 30'erne – ikke skulle siges, at vi var færre end ved sidste gudstjeneste. Ligeledes gik vi ofte i søndagsskolen og til andre børnearrangementer i 'Ansgar' ud fra samme holdning. Der skulle ikke kunne siges, at vi var blevet færre. Vor deltagelse her var også noget af en national demonstration, ikke blot af kristelig eller kirkelig trang ... Det kristelige og det kirkelige var altså trængt lidt tilbage til fordel for det nationale sammenhold. Det er da også en kendsgerning, at jeg som dreng i mange år virkelig har troet, at vi, når vi sang "Så rejser vi til vort fædreland", dermed med "fædreland" mente Danmark."¹⁹

I datidens atmosfære var det svært at holde det nationale adskilt fra det kirkelige. Spændingen var et grundvilkår for kirken helt frem til nutidens postnationale verden.

Boykot, ligeberettigelse og kirkeadgang i Adelby

Den egentlige modspiller for menigheden var i 1920'erne den tyske Landskirke. Den var efter Weimarforfatningen ikke længere en del af staten, men ordnede sine egne indre anliggender. I den tyske kirkelov af 1922 var der ikke plads til en konstruktion som den danske kirke. Hovedparten af de danske kirkebrugere var medlemmer i den tyske kirke, samtidig med at de benyttede de danske præster. De danske præster udførte kirkelige handlinger for medlemmer af Landskirken, samtidig med at den tyske kirkeordning forudsatte, at sognebørnene holdt sig til deres sognepræst. En sognepræst kunne nok give tilladelse til, at en anden landskirkepræst udførte kirkelige handlinger, men kun undtagelsesvist til en præst uden for Landskirken, og i alle tilfælde skulle den fremmede præst forud indhente en "afmelding" (Abmeldeschein, dimissoriale) og bagefter melde tilbage til sognepræstens tyske kirkebog.